

Gheorghe Moșneaga*

COMUNITĂȚILE MOLDOVENEȘTI ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ: ANALIZA CANTITATIVĂ ȘI CALITATIVĂ

CZU: 323.113(478):061.1 UE

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12759229>

Abstract

The following article characterizes the formation of Moldovan communities in the European Union. The qualitative and quantitative parameters of this process are revealed based on sociological research.

People from all regions of the Republic of Moldova are present in Moldovan communities in the EU. However, most Moldovan labor migrants are originally from rural areas and small towns. Among the labor migrants there are members of all layers of Moldovan society. The majority of Moldovan labor migrants are working abroad in positions below the level of their professional qualifications and studies. Women are not just members of a labor migrant's family, they are independent and mass actors of Moldovan labor migration in the EU. Moldovan women work in many fields in destination countries.

Keywords: *Moldovan communities abroad; the age, sex, education and settlement structure of Moldovan migrants in the European Union.*

Comunitățile etnice din străinătate reprezintă un fenomen care caracterizează formarea, cristalizarea și consolidarea diasporelor cu calitățile și parametrii necesari. În primul rând, ele caracterizează mai degrabă procesul propriei consolidări, decât consolidarea interacțiunii cu țara gazdă, cu structurile statului și cu societatea civilă.

Procesul de formare a comunităților moldovenești în Uniunea Europeană începe din a doua jumătate a anilor 1990, când migrația forței de muncă din Republica Moldova în țările UE a căpătat un caracter de masă. Potrivit cercetătorilor autohtoni V. Moșneaga și R. Rusu, acest proces este cauzat de un șir de factori atât pozitivi, cât și negativi (Moșneaga, Rusu, 2008, pp.92-93).

Următoarele aspecte pot fi evidențiate ca factori pozitivi. În primul rând, concentrarea demografică și geografică a cetățenilor moldoveni peste hotare. Cele mai atractive țări pentru cetățenii moldoveni sunt Italia, Portugalia, Germania, Franța, Franța, Marea Britanie, Spania, Polonia, Grecia, Cehia, Irlanda și România. După domeniile de activitate și preferințele de gen se poate face distincția între țările de destinație "masculine" (Spania, Portugalia, Germania - construcții) și țările de destinație "feminine" (Italia - sectorul serviciilor).

* Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale și Științe Politice, Departamentul Relații Internaționale, Lector, doctorand

În al doilea rând, caracteristicile socio-culturale ale comunităților moldovenești de peste hotare: nivelul înalt de calificare și educație, creșterea productivității în funcție de vârsta de muncă, nivelul înalt de adaptare lingvistică; experiența bilingvismului între diferiți reprezentanți ai grupurilor etnice moldovenești.

În al treilea rând, relațiile permanente și afective cu Republica Moldova, care stau la baza formării diasporei, existența unor relații permanente cu originarii din Republica Moldova în țările de reședință, migrații permanenți și sezonieri, migrații ilegali.

În al patrulea rând, inițiative individuale și colective, care se manifestă prin asistență în probleme sociale și juridice legate de cetățenie (înregistrare în țara de reședință), asistență pentru site-uri web, inițiative culturale, înființarea de fundații, centre și comunități culturale. Adesea aceste măsuri sunt facilitate de autoritățile din țara de reședință, cum ar fi alegerea în consiliile municipale a migraților de muncă străini care au legalizare și permis de muncă, care se bucură de încredere și cunosc problemele conaționaliilor și colegilor lor de muncă (există consilieri din rândul migraților de muncă moldoveni în Italia, Portugalia, Spania).

În al cincilea rând, biserica. Se construiesc și se deschid biserici moldovenești ale mitropoliei ruse peste hotare (Italia etc.), unde preoții moldoveni săvârșesc slujbe bilingve, facilitând comuniunea spirituală cu patria pentru credincioșii care vorbesc limba română (moldovenească) sau rusă. Împreună cu ambasada, școala duminicală este un loc de socializare pentru concetățeni. În plus, biserica oferă adesea sprijin material și, uneori, ajutor în găsirea unui loc de muncă.

În al șaselea rând, remitențele migraților de muncă moldoveni către țara de origine. Cea mai mare parte a banilor este cheltuită pentru consumul current și dezvoltarea gospodăriilor migraților. Acest lucru indică faptul că migrații de muncă rămân în strânsă legătură cu familiile rămase în Moldova.

Punctele slabe ale comunităților moldovenești de peste hotare includ, în primul rând, instabilitatea asociată cu natura ilegală preexistentă a migraților de muncă și lipsa de protecție juridică și socială a migraților.

În al doilea rând, experții remarcă o tendință slabă de a crea organizații. Aceasta este condiționată atât de statutul ilegal al migraților, cât și de oboseala provocată de munca grea și lipsită de prestigiu. În plus, migrații moldoveni nu au tendința de a stabili contacte cu alți migrați. Acest lucru se datorează în mare parte statutului, intereselor și motivației diferite ale cetățenilor din țara de destinație și ale migraților moldoveni cu statut legal și ilegal, ale lucrătorilor sezonieri (Moșneaga, Rusu, 2008, p.94).

În al treilea rând, percepțiile diferite ale identității moldovenești în rândul migraților din cauza proceselor de transformare din perioada post-sovietică în Republica Moldova. În conștiința de masă a cetățenilor moldoveni, atât în țară, cât și în străinătate, coexistă identitatea sovietică și post-sovietică; identitatea politică și etnică, identitatea moldovenească și românească. Dar identitatea etno-culturală și lingvistică determină aspirațiile oamenilor pentru un mediu românesc sau rusofil,

cea ce complică procesul de autodeterminare a comunităților moldovenești și a diasporei moldovenești. Important este și rolul identității locale, care se dovedește a fi dominantă, cu avantajele și dezavantajele sale.

În al patrulea rând, reprezentarea diplomației moldovenești (ambasadă, consulat, instituția consulului onorific) nu facilitează consolidarea acestor comunități. Sondajele sociologice privind migrații de muncă arată că aceste structuri sunt insuficient de transparente și deschise. Sondajul din 2016-2017 a arătat că doar 40% dintre migrați se adresează consulatelor moldovenești de peste hotare (conform sondajului din 2022-2023 - 36,1%).

Cei mai mulți migrați moldoveni au contactat consulatul din Portugalia - 58%. În Germania, doar fiecare al cincilea respondent a contactat consulatul Republicii Moldova (19%). În Marea Britanie și Italia, numărul cetățenilor moldoveni care au contactat consulatul a fost aproximativ același - 42% și, respectiv, 40%. Jumătate dintre respondenți nu au contactat niciodată consulatul Republicii Moldova. Majoritatea absolută a migraților moldoveni intervievați nu au avut niciodată contact cu un consul onorific (76%).

Bazându-ne pe lucrările științifice ale cercetătorilor autohtoni și străini, precum și pe rezultatele sondajelor sociologice ale migraților de muncă moldoveni efectuate în 2016-2017 și 2022-2023, vom evalua în continuare procesul de formare a comunităților moldovenești în Uniunea Europeană. În cadrul primului sondaj sociologic (2016-2017), am investigat patru țări ale UE în care migrații de muncă moldoveni au cea mai mare reprezentare (Italia, Germania, Regatul Unit și Portugalia). În cel de-al doilea sondaj sociologic (2022-2023), nu ne-am limitat doar la aceste patru țări și am interviuat migrați de muncă moldoveni din alte țări ale UE, precum și din Regatul Unit, Norvegia și Elveția.

După cum s-a menționat deja, dintre țările UE, Italia a devenit cea mai atractivă țară pentru migrații moldoveni din a doua jumătate a anilor 1990. Până în 2014, a existat o tendință clară de creștere a numărului de migrați moldoveni în Italia. Cu toate acestea, criza economică care a afectat țările UE la sfârșitul anilor 2000 și la mijlocul anilor 2010, precum și înăsprirea politicilor în domeniul migrației, au dus la o schimbare treptată a tendinței. Cu toate acestea, Italia are cel mai mare număr de migrați moldoveni dintre țările UE. În 2016, potrivit Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, în Italia se aflau 142,3 mii de cetățeni moldoveni care aveau permise de ședere (OESD Database); până în 2020, acest număr a crescut la 194.500 de persoane (UNDESA, 2020).¹

¹ Cifrele sunt estimări și, în special, pentru principalele țări de imigrare / emigrare pot diferi în mare măsură de alte surse din cauza cetățeniei duble și a altor factori.

În realitate, numărul acestora este considerabil mai mare, deoarece mulți cetățeni moldoveni se află în Italia fie ilegal, fie în baza pașapoartelor românești, bulgare sau a altor pașapoarte UE. În plus, de la jumătatea anului 2010, 15-17 mii de migranți moldoveni au obținut cetățenia italiană fie prin naturalizare, fie prin căsătorie cu cetățeni italieni. Ținând cont de acești factori, numărul migranților de muncă moldoveni în Italia (inclusiv cei cu pașapoarte UE), conform estimărilor experților, se apropie de 240 de mii de persoane (Moșneaga, 2017, p.50). Mai mult, experții constată că, în condițiile regimului fără vize cu UE, mulți cetățeni moldoveni care au intrat în Italia în baza pașaportului biometric "uită" să plece în termenul stabilit, continuă să rămână și să muncească ilegal în Italia, înlocuindu-i pe conașionalii lor plecați în vacanță sau la tratament medical în Moldova.

Numărul cetățenilor moldoveni în Germania este mai mic decât în Italia, dar, în comparație cu Italia, crește rapid. Dacă în 2015 în Germania se aflau 14.815 cetățeni moldoveni (OIM, 2017, p.117), în 2020 numărul acestora a crescut la 25.733 (UNDESA, 2020). Experții estimează că aceasta reprezintă 25-30% din numărul real de moldoveni din Germania, deoarece mulți cetățeni moldoveni dețin pașapoarte românești și trăiesc și lucrează în UE ca cetățeni ai UE.

Germania este caracterizată de o categorie specifică de emigranți din Republica Moldova, care nu este caracteristică altor țări din Uniunea Europeană: refugiații și solicitanții de azil. Acest grup de emigranți din Republica Moldova începe să fie înregistrat începând cu anii 2013-2014. Persoanele vin în Germania, solicită azil și recunoașterea statutului de refugiat. Cei mai mulți dintre ei sunt reprezentanți ai segmentelor vulnerabile ale populației moldovenești, reprezentanți ai minorităților etnice (cel mai adesea romi). Aproape niciunul dintre ei nu primește o decizie pozitivă în ceea ce privește azilul și statutul de refugiat. Interesul acestora constă în faptul că procesarea cererilor lor poate dura de la câteva luni până la câțiva ani. Iar în toată această perioadă ei locuiesc în Germania și beneficiază de asistență socială, medicală și financiară. Dacă primesc un răspuns negativ, ei sunt obligați să părăsească statul german (Moșneaga, 2017 p.52).

În Portugalia, numărul muncitorilor migranți moldoveni a atins un nivel maxim în 2008, când peste 21.000 de persoane se aflau oficial în această țară. În 2015, au fost înregistrați oficial 6.948 de cetățeni moldoveni (OIM, 2017, p.117). În primul rând, acest lucru se datorează faptului că mulți cetățeni moldoveni au dobândit cetățenia portugheză. În al doilea rând, în perioada de înrăutățire a situației economice din 2008-2015, mulți migranți de muncă moldoveni (deja cetățeni portughezi) au migrat în alte țări (Belgia, Luxemburg, Germania, Regatul Unit etc.).

În Regatul Unit, majoritatea cetățenilor moldoveni (90-95%) au pașapoarte UE. O proporție mai mică de migranți de muncă moldoveni au doar cetățenie moldovenească, locuiesc și lucrează în Regatul Unit pe baza unor contracte de muncă

sau au o viză britanică (peste 1 800 de persoane). Aceste persoane au statut legal, permis de ședere și de muncă. Potrivit estimărilor consulatului Republicii Moldova și statisticilor britanice, numărul cetățenilor moldoveni în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord se apropie de 30 de mii de persoane (Moșneaga,2017, p.60).

Potrivit experților, Marea Britanie are un context social diferit de cel al Italiei, Spaniei și Franței. Tradiția anglo-saxonă se bazează mai mult pe meritocrație, astfel încât este mai ușor pentru migranți să urce pe scara ierarhică, să facă o carieră bazată pe propriile abilități și pregătire profesională (Moșneaga,2017, p.60).

Atractivitatea țărilor menționate mai sus pentru migrația de muncă moldoveni este confirmată de un sondaj realizat de Organizația Internațională pentru Migrație în perioada 17 aprilie - 17 mai 2020 cu migrația de muncă și reprezentanții diasporei din zece țări de destinație: Portugalia, Spania, Italia, Germania, Franța, Irlanda, Marea Britanie, Polonia, Federația Rusă și Israel. Deoarece scopul studiului nostru este formarea comunităților moldovenești în UE27+, ne-am concentrat pe această categorie de țări. La sondaj au participat 1.186 de respondenți care au indicat că se aflau în Irlanda (19%), Italia (15%), Regatul Unit (9%), Spania (7%), Franța (7%), Portugalia (5%), Germania (5%), Polonia (2%) la momentul realizării sondajului (OIM, 2020, p.10).

Analiza structurii pe vârste a migraților de muncă arată că ponderea persoanelor cu vârsta sub 40 de ani este de 71,6% din numărul total de respondenți. Cu toate acestea, fiecare țară are propriile sale particularități. În Germania, numărul de respondenți sub 30 de ani este de 73% și este cel mai mare dintre țările analizate. Acest lucru sugerează că Germania este explorată în primul rând de segmentul tinerilor, pentru care universitățile germane sunt atractive.

Regatul Unit este lider la grupa de vârstă 30-40 de ani. În Portugalia, mai mult de jumătate (52,6%) dintre respondenți sunt tineri (sub 30 de ani). Italia are cel mai mare număr de migranți cu vârsta de peste 40 de ani, respectiv 42,9%, ceea ce este determinat în mare măsură de sectorul de angajare al migraților. În plus, în Italia, printre migrații moldoveni aproximativ 30 de mii sunt copii (Moșneaga,Moșneaga, 2019, p.164).

Tabel 1. Distribuția migraților moldoveni după vârstă în țările de destinație

Vârsta	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul 2022-2023
18-30	31.7%	52.6%	73.0%	36.4%	48.4%	40.7%
31-40	25.4%	18.4%	12.4%	36.4%	23.2%	25.7%
41-50	24.6%	26.4%	12.4%	21.1%	21.1%	18.4%
51+	18.3%	2.6%	2.2%	6.1%	7.3%	15.2%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Rezultatele celui de-al doilea sondaj sociologic confirmă continuarea exodului populației moldovenești de vârstă aptă de muncă în străinătate. Dintre participanții la sondaj, 40,7% au vârsta cuprinsă între 18-30 de ani, fiecare al patrulea participant aparține categoriei de vârstă 31-40 de ani. 18,4% dintre respondenți au vârsta de 41-50 de ani și 15,2% au peste 51 de ani. În general, aceste date arată că populația aptă de muncă părăsește Republica Moldova și că migrația pe termen lung devine o strategie de viață în primul rând pentru generația tânără de cetățeni moldoveni.

În rândul migranților moldoveni există o reprezentare aproape egală a bărbaților și femeilor (cu o anumită predominanță a femeilor migrante), dar în profilul țării situația nu este atât de univocă. Predominanța bărbaților în rândul migranților se observă în Germania (de aproape 2 ori), în Marea Britanie (de 1,5 ori). Acest lucru se datorează faptului că în Germania există o cerere de lucrători în construcții și transporturi, iar în Regatul Unit, în primul rând în domeniul tehnologiilor informaționale, unde bărbații sunt majoritari.

Rezultatele sondajului din 2022-2023 confirmă această tendință a migrației forței de muncă din Republica Moldova. În rândul participanților la sondaj, ponderea bărbaților este ușor mai mare (51,4%), iar ponderea femeilor este de 48,6%.

În Italia, două treimi din totalul migranților de muncă moldoveni sunt femei. Predominanța femeilor în structura de gen a migranților moldoveni în această țară este legată de cererea de forță de muncă feminină în sfera serviciilor casnice, de îngrijire a bolnavilor și de modelul existent de servicii sociale și medicale. În Germania, statul are grijă de bolnavi și bătrâni, astfel încât migrații de muncă moldoveni sunt angajați în sistemul de asistență socială, dar în pensiuni, cămine pentru bolnavi și bătrâni și centre de servicii sociale (Davydova, Moșneaga, 2014, pp.225-240). Femeile care au făcut studii în Germania și care cunosc limba germană lucrează în învățământ (școli și grădinițe) (Moșneaga, Moșneaga, 2019, p.166).

Portugalia are un raport de gen mai echilibrat în rândul migranților moldoveni. Femeile reprezintă mai mult de jumătate din totalul migranților moldoveni; acestea sunt angajate în sectorul serviciilor (hoteluri, menajere și îngrijirea locuințelor). În Germania și Portugalia, acei migranți care și-au nostrificat diplomele medicale lucrează în profesiile lor. În plus, cetățenii moldoveni pot fi găsiți în afaceri, finanțe, educație, IT și în sectorul hotelier. În afară de Portugalia, Spania și Irlanda se caracterizează, de asemenea, prin proporții echilibrate în distribuția pe sexe ale imigranților moldoveni între țările Uniunii Europene (Cîrlig, Moșneaga, 2012,, pp.58-59).

O mică parte din migrații moldoveni este ocupată în sectorul de afaceri. Comunitatea moldovenească nu este implicată masiv în sectorul de afaceri. Cu toate acestea, după cum a arătat studiul din 2016-2017, întreprinderile moldovenești au avut cel mai mare succes în Italia. La sfârșitul anului 2015, în Italia erau înregistrați aproximativ 4.500 de proprietari de întreprinderi individuale, iar 8,5% dintre migrații

moldoveni de muncă sunt lucrători pe cont propriu (Vitali, Fillipi, 2016). Cea mai mare parte a oamenilor de afaceri moldoveni sunt implicați în construcții (70,2%) și comerț (8,2%) (Moșneaga, Moraru, 2009, p.15). În același timp, experții remarcă procesul de diversificare a afacerilor moldovenesti în Italia, cu un număr tot mai mare de întreprinderi înființate de migrații moldoveni în sectorul serviciilor și transporturilor, precum și deschiderea de ateliere, restaurante, saloane de coafură și saloane de înfrumusețare (Moșneaga, 2017, p.104).

În general, înființarea de afaceri în țările gazdă demonstrează că există persoane active și întreprinzătoare printre migrații moldoveni care, prin deschiderea de afaceri, creează noi locuri de muncă atât pentru migrații, cât și pentru populația locală. Acest lucru, la rândul său, contribuie la promovarea unei imagini pozitive a Republicii Moldova în țările gazdă ale migrațiilor moldoveni.

Sondajele au arătat o extindere și o diversificare a domeniilor de ocupare a forței de muncă pentru migrații moldoveni. Sondajul OIM a arătat că cele mai populare domenii de ocupare a forței de muncă sunt: construcțiile (20%), menajul (16%), serviciile hoteliere și de restaurant (11%), comerțul (9%) și industria ușoară (6%). 21% dintre respondenți au indicat că lucrează în alte sectoare, majoritatea dintre acestea necesitând calificări înalte, cum ar fi administrația publică, educația, știința, cultura, managementul, tehnologiile informaționale, finanțe și justiția. Aproximativ 5% dintre respondenți au indicat că lucrează în saloane de înfrumusețare, în firme de curățenie și în agricultură. Cele mai populare sectoare pentru bărbați sunt: construcții (48%), transport și logistică (13%), servicii hoteliere, industrie ușoară și comerț (câte 7% fiecare), în timp ce femeile sunt angajate în special în sectorul îngrijirii la domiciliu (23%), servicii hoteliere și restaurante (14%) și comerț (11%) (OIM, 2020, pp.16-17).

Rezultatele cercetării noastre sociologice sunt similare cu cele ale sondajului OIM, ceea ce duce la următoarea concluzie: dacă anterior migrații de muncă moldoveni lucrau în sfere care utilizau forță de muncă slab calificată, astăzi crește numărul cetățenilor moldoveni angajați în sfere care necesită un nivel înalt de educație și calificare înaltă, cunoașterea limbii țării gazdă la nivel profesional.

Analiza statutului marital al migrațiilor moldoveni arată că mai mult de jumătate din migrații moldoveni din țările studiate sunt căsătoriți oficial. În același timp, există o pondere ridicată de migrații moldoveni necăsătoriți în Germania (aproape 60%) și Portugalia (peste 40%). Aceste date se corelează cu rezultatele sondajului din 2022-2023, potrivit căruia 52% dintre respondenți sunt căsătoriți oficial, iar persoanele necăsătorite reprezintă o treime dintre cei chestionați.

Analiza statutului educațional al migrațiilor moldoveni în țările studiate a arătat că nivelul de educație și calificare este destul de înalt (Tabel 2).

Tabel 2. Nivelul de educație al migranților moldoveni în țările de destinație

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul 2022-2023
Școala secundară (gimnaziu)	27.0%	34.2%	36.0%	9.1%	26.6%	23.9%
Școala vocațională (colegiu)	34.9%	39.5%	23.6%	21.2%	29.8%	30.0%
Studii de licență	15.9%	13.2%	20.2%	15.2%	16.1%	34.4%
Studii de masterat	21.4%	13.2%	16.9%	54.5%	26.5%	10.1%
Studii de doctorat	0%	0%	3.4%	0%	0.85%	1.6%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Cel mai înalt indice este în Regatul Unit, peste 90% dintre migranți sunt persoane cu diplomă universitară sau care au absolvit o școală profesională. Fiecare al doilea migrant are o diplomă de master. Pentru alte țări, acest indicator este ușor diferit, dar, de asemenea, destul de ridicat. În Germania, Portugalia și Italia, proporția este mai mică și se situează în medie la 2/3. În Portugalia și Italia, fiecare al treilea migrant are o educație profesională secundară, iar în Germania fiecare al cincilea migrant are o educație profesională secundară. Proporția persoanelor fără studii profesionale superioare este de 1/4 din numărul total de migranți.

Nivelul înalt de educație al migranților de muncă moldoveni este confirmat și de sondajul 2022-2023. Mai mult de ¾ din respondenți sunt persoane cu studii superioare și medii profesionale. Fiecare al zecelea are o diplomă de master. Dintre participanții la sondaj, 23,9% au absolvit școala secundară. Atrage atenția creșterea de peste două ori a numărului de migranți cu o diplomă de licență. Acest lucru ar putea indica, pe de o parte, o plecare pentru continuarea studiilor la universități europene. Pe de altă parte, o diplomă de licență nu garantează un loc de muncă care să asigure un nivel de trai decent în țara de origine. Lipsa de perspective îi obligă pe tineri să plece din țară, în ciuda costurilor financiare considerabile pentru a obține o educație.

În același timp, numărul cetățenilor moldoveni care au studiat în țările de destinație este în creștere. În Italia, majoritatea studenților moldoveni studiază la universitățile din Padova și Roma (Universitatea „Sapienza”). Cele mai atractive pentru ei sunt facultățile de economie, medicină și chirurgie (Moșneaga, Moraru, 2009, p.103). Mai mult, mulți cetățeni moldoveni (în contextul politicii de recunoaștere a calificărilor și diplomelor migranților de către autoritățile italiene) au reușit să-și nostrifice diplomele, să-și găsească un loc de muncă în conformitate cu calificările lor

în diferite sfere ale societății italiene. Din păcate, o mare parte dintre migranții moldoveni care muncesc nu știu că Italia recunoaște calificările moldovenești și că nu este nevoie să le nostrifice. Procesul de recunoaștere se referă doar la diplomele din învățământul superior.

Numărul studenților moldoveni la universitățile germane a crescut în ultimii ani. Marea majoritate a acestora, după absolvirea universităților, își găsesc un loc de muncă în Germania și nu se mai întorc în Moldova. Experții remarcă faptul că este adesea dificil de spus ce scop urmăresc tinerii - să obțină o educație în Germania sau să găsească un loc de muncă în Germania, profitând de educația pe care au primit-o. În acest caz, în strategiile cetățenilor moldoveni care vin să studieze în Germania este o combinație de obiective pe termen scurt și pe termen lung.

Potrivit Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova, circa 67% dintre cetățenii moldoveni aflați peste hotare în 2022 proveneau din mediul rural (statistica.gov.md). Sondajul din 2016-2017 arată că în rândurile migranților moldoveni se găsesc originari din diferite tipuri de așezări (așezări rurale, orașe mici și mari). Locuitorii din zonele rurale reprezintă de la 1/3 (Germania) până la jumătate (Italia) dintre migranți. În Regatul Unit, ponderea locuitorilor din mediul rural în rândul migranților moldoveni este de doar 3% și există o predominanță absolută a populației din orașe mari din Republica Moldova (88%). În alte țări, indicatorul originarilor din marile orașe este mult mai mic și se constituie aproximativ 1/3. Un sfert dintre migranți provin din orașele mici din Moldova (25%). Regatul Unit este din nou o excepție; aici cotamigranților moldoveni originari din orașe mici este de doar 1/10.

Potrivit sondajului din 2022-2023, 40,5% dintre migranții moldoveni provin din zonele rurale. O treime dintre migranții moldoveni în țările Uniunii Europene sunt rezidenți ai orașelor mari. Fiecare al zecelea migrant provine din orașele mici și fiecare al șaselea migrant provine din orașele mijlocii din Moldova.

După cum arată practica, migranții moldoveni de diferite grupuri de vârstă prezintă tendințe diferite de a se stabili în țările de migrație: tinerii aleg orașele mari și megapolisurile, iar persoanele în vârstă aleg orașele mici și zonele rurale. Cu toate acestea, în ansamblu, orașele mari ca locuri de reședință rămân atractive pentru toate grupele de vârstă: majoritatea migranților care au locuit într-un oraș mare din Republica Moldova, locuiesc în orașele mari și în țările de migrație. Aceeași tendință este tipică pentru orașele de dimensiuni medii (Turcan, Moșneaga, 2019, p.124).

Orașele mari și mijlocii creează cele mai atractive condiții pentru realizarea obiectivelor de migrație: studii, muncă, divertisment etc. Dar atracția migranților pentru orașele mari nu este determinată doar de oportunitățile mai mari de angajare. Însăși natura migrantului este aceea că apare ca un străin în cadrul grupului; prin urmare, "străinul" are nevoie de un spațiu mare în care să nu iasă în evidență printre

oamenii "săi". Un astfel de spațiu este orașul, iar orașul mare este cel mai bun spațiu de acest tip (Zimmel).

Dar, treptat, începe să apară o altă tendință - dispersarea migranților în întreaga țară și explorarea altor regiuni ale țării. Datele obținute în 2016-2017 arată că 37% dintre migranții moldoveni locuiesc în orașe mari, 41% în orașe medii, 16,7% în orașe mici, iar 5,3% dintre respondenți locuiesc în zonele rurale. Acest lucru indică faptul că diferența de venituri între locuitorii din megalopolisuri/capitale și locuitorii din alte așezări din țară nu este atât de semnificativă, astfel încât migranții sunt distribuiți destul de uniform pe teritoriul țării.

Tabel 3. Reședința migranților moldoveni în țara de destinație

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Oraș mare	29.4%	36.8%	30.3%	51.5%	37.0%	50.6%
Oraș mijlociu	38.9%	50.0%	44.9%	30.3%	41.0%	35.5%
Oraș mic	24.6%	13.2%	16.9%	12.1%	16.7%	11.4%
Zona rurală	7.1%	.0%	7.9%	6.1%	5.3%	2.4%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Rezultatele sondajului din 2022-2023 au confirmat ideea că orașele mari sunt atractive pentru migranți. Comparativ cu sondajul din 2016-2017, numărul migranților moldoveni care locuiesc în orașele mari a crescut și a reprezentat puțin peste jumătate din respondenți. În același timp, numărul cetățenilor moldoveni care locuiesc în orașele mijlocii și mici și în zonele rurale a scăzut.

Sondajul efectuat în 2016-2017 a arătat că distribuția migranților moldoveni în orașele mari este tipică pentru Regatului Unit (51%) (Tabelul 3). În alte țări, această cifră este mai mică: în Portugalia - 37%, în Germania - 30%, în Italia - 29%. Fiecare al doilea migrant moldovean trăiește în orașe de dimensiuni medii în Portugalia (50%) și Germania (45%). Fiecare al cincilea migrant în Italia locuiește într-un oraș mic (25%), în Germania - 17%, în Portugalia - 13% și în Regatului Unit - 12%. O proporție foarte mică de migranți locuiesc în zonele rurale.

Sondajele efectuate arată că majoritatea absolută a migranților moldoveni în UE se află în țara gazdă în mod legal (91%, conform celui de-al doilea sondaj) sau în regim de scutire de vize (5,3%), au un permis de ședere (80% - primul sondaj și 90% - al doilea sondaj) și un permis de muncă (75%). În Regatul Unit, 64% dintre migranții moldoveni au un permis de ședere, adică aproape fiecare al treilea migrant se află în țară în mod ilegal. Sondajul din 2022-2023 a arătat o scădere generală a migrației ilegale, însă fiecare al zecelea migrant a menționat că se află în țara de destinație în mod ilegal.

Cel mai mare procent de persoane cu permis de muncă este concentrat în Portugalia (82%) și Italia (80%). În Germania, procentul este mai mic (78%). În Regatul Unit, doar 60% dintre respondenți au răspuns că au un permis de muncă. 37% dintre migranții moldoveni din această țară nu au putut sau nu au dorit să răspundă la această întrebare. Acest lucru ridică semne de întrebare cu privire la motivele pentru lipsa de răspuns (Moșneaga, Turco, 2019, p.10).

Potrivit rezultatelor sondajului din 2016-2017, 87% dintre migranții moldoveni au indicat că au un loc de muncă. Cea mai mare cifră se înregistrează în Portugalia (95%), în Regatul Unit - 88% dintre respondenți au indicat disponibilitatea unui loc de muncă, în Italia - 87%, iar în Germania - 78%. Potrivit experților, acest lucru se explică, în primul rând, prin prezența unui număr semnificativ de studenți moldoveni care sunt mai puțin implicați în procesul de muncă; în al doilea rând, prin dorința unei anumite părți a tinerilor migranți de a găsi un loc de muncă în conformitate cu calificările și statutul lor; în al treilea rând, prin creșterea șomajului în condițiile de criză (Moșneaga, 2017, p.72). Diferența dintre numărul migranților cu permis de muncă și cel al migranților care muncesc indică faptul că există un anumit segment angajat în activități ilegale.

Rata ridicată a migranților moldoveni care au un loc de muncă în Uniunea Europeană este confirmată și de rezultatele sondajului din 2022-2023 (85%). În același timp, fiecare al șaptelea migrant a indicat că nu lucrează în prezent.

Se știe că motivele economice îi forțează pe migranți să emigreze în căutarea unui venit mai mare și a mijloacelor de trai. Din acest motiv, este mai probabil ca un migrant să accepte un loc de muncă care nu corespunde nivelului său de educație și de calificare, deoarece este mai puțin "capricios" în această privință în comparație cu cetățenii țării de destinație. Sondajul din 2016-2017 a confirmat acest fapt. Aproape fiecare al doilea migrant moldovean intervievat este angajat într-un loc de muncă care nu corespunde sau este mai mic decât calificările sale. În Italia, ponderea acestor lucrători în rândul migranților moldoveni este estimată la 54%, în Germania la 49%, în Regatul Unit la 48% și în Portugalia la 47%.

Tabel 4. Disponibilitatea unui loc de muncă în țara de destinație în funcție de calificările existente ale migrantului

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Mai înalt	11.5%	22.2%	18.6%	0%	13.1%	19.4%
Mai scăzut	54.0%	47.2%	48.6%	48.3%	49.5%	33.6%
Același	32.7%	27.8%	31.4%	51.7%	35.9%	46.9%
Fără răspuns	1.8%	2.8%	1.4%	0%	1.5%	-

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Cu toate acestea, o proporție semnificativă (38%) dintre respondenți afirmă că munca pe care o fac corespunde calificărilor lor. Această proporție este cea mai ridicată în Regatul Unit (52%). În restul țărilor, procentul este mai mic: 33% în Italia, 31% în Germania și 28% în Portugalia. Doar 13% dintre migranți declară că munca pe care o fac este peste calificările lor. Indicii sunt peste medie în Portugalia (22%) și Germania (19%); în Italia - 12%. În Regatul Unit, sondajul nostru nu a înregistrat asemenea cazuri.

Sondajul din 2022-2023 a arătat o creștere a categoriei de migranți de muncă moldoveni care au locuri de muncă care corespund sau depășesc calificările lor existente. Acest fapt indică că migranții moldoveni au devenit mai selectivi în ceea ce privește locul de muncă pe care îl ocupă; ei tind să finalizeze cursuri în țara gazdă, ceea ce le oferă posibilitatea de a găsi un loc de muncă ce să corespundă cu competențele și calificările lor.

Un criteriu important pentru rentabilitatea migrației, precum și o condiție pentru integrarea în societatea gazdă este venitul în țara de destinație. Majoritatea migranților (65,4%) se încadrează în intervalul cu un venit mediu de 500 - 1.501 EUR pe lună.

Tabel 5. Venitul personal mediu lunar al migrantului moldovean în țara de destinație

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Mai mic de €500	11.4%	11.1%	13.6%	6.3%	10.6%	2.0%
500-750€	13.8%	19.4%	17.0%	3.1%	13.3%	5.3%
751-1000€	30.9%	22.2%	17.0%	12.5%	20.7%	13.0%
1001-1500€	29.3%	22.2%	36.4%	37.5%	31.4%	17.8%
1501-2000€	12.2%	22.2%	13.6%	21.9%	17.5%	24.3%
Mai mare de €2000	0.8%	2.8%	2.3%	18.8%	6.2%	24.7%
Fără răspuns	1.6%	0%	0%	0%	0.4%	0.4%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

10,6% dintre migranții moldoveni au un venit mai mic de 500 EUR pe lună. În același timp, 23,7% dintre migranții moldoveni au un venit lunar de peste 1.501 EUR. De menționat că un astfel de venit este asigurat nu doar de salariile mari, ci și de plata orelor suplimentare (prelungirea zilei de muncă, lucrul în două sau mai multe locuri, lucrul fără zile libere sau cu o singură zi liberă etc.).

Sondajul din 2022-2023 a arătat o creștere a numărului de migranți de muncă moldoveni care câștigă salarii de 1.500-2.000 de euro și o creștere de patru ori mai mare a numărului de migranți care câștigă peste 2.000 de euro pe lună. Corelând aceste date cu datele privind nivelul de educație și perioada de plecare din Moldova, se poate concluziona că deschiderea post-COVID a Europei a dus la un flux crescut de tineri cu diplomă de licență (în principal în domeniul IT), care părăsesc Republica Moldova pentru a găsi o utilizare mai bună a studiilor obținute.

Sondajul a înregistrat o scădere a numărului de respondenți care primesc salarii mici. Numărul migranților moldoveni care primesc mai puțin de 500 de euro pe lună a scăzut de peste 5 ori, iar cei care primesc 500-700 de euro pe lună - de 2,5 ori. Numărul migranților de muncă care câștigă 751-1000 de euro pe lună a scăzut cu aproape o treime, iar numărul celor care primesc 1.001-1.500 de euro pe lună s-a redus aproape la jumătate. Acest lucru indică faptul că migranții de muncă moldoveni din țara gazdă caută locuri de muncă bine plătite care să corespundă cunoștințelor, competențelor și calificărilor lor.

Sondajele din 2016-2017 și 2022-2023 au arătat că peste 90% dintre migranții moldoveni au un pașaport moldovenesc valabil. Cu toate acestea, mulți cetățeni moldoveni au cetățenia (pașaport) altor țări (71,2%). Dubla cetățenie este permisă de legislația moldovenească. Potrivit sondajului, cea mai înaltă rată de a avea o a doua cetățenie/pașaport este în Regatul Unit (97%). În alte țări această rată este mai mică. Acest lucru se datorează faptului că pașaportul moldovenesc permite intrarea în țările UE fără viză și șederea neîntreruptă în aceste țări pentru o perioadă de până la 90 de zile, dar nu oferă dreptul de a se angaja în UE. Cetățenii moldoveni rezolvă această problemă prin "restabilirea" cetățeniei române sau bulgare, ceea ce le permite, în calitate de cetățeni UE, să lucreze în țările UE.

În ciuda faptului că peste 70% dintre respondenți au cetățenia altor țări, doar fiecare al cincilea migrant moldovean intervievat are pașaportul țării gazdă. Migranții moldoveni dețin adesea un pașaport al unei alte țări pentru a beneficia de anumite avantaje în țara de destinație, pentru a rezolva probleme legate de șederea și angajarea lor în câmpul muncii (Moșneaga, Moșneaga, 2019, p.180).

Tabel 6. Deținerea cetățeniei (pașaportului) țării de reședință

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Da	15.4%	36.8%	10.1%	21.2%	20.9%	...
Nu	84.6%	53.2%	89.9%	88.8%	79.1%	...

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

În același timp, acest proces este cel mai frecvent în rândul respondenților moldoveni din Portugalia - 37%; în Regatul Unit - 21%; în Italia - 15%; și în Germania - 10%.

Sondajul din 2016-2017 a demonstrat că mulți migranți moldoveni ar dori să dețină cetățenia țării gazdă. Dintre cei care nu o dețin (doar 79% din eșantionul de migranți moldoveni) cetățenia țării gazdă/destinație, 2/3 - 67% ar dori să o aibă. Pe țări, situația este următoarea: în Italia - 63%; în Portugalia - 85%; în Germania - 58%; în Regatul Unit - 63%. Cetățenia țării gazdă oferă oportunități mai mari pentru individ în diferite domenii ale vieții. În plus, cetățenia țării gazdă creează condiții mai favorabile pentru integrarea migranților în societatea din țările de destinație.

De remarcat că legăturile de rudenie joacă un rol important în formarea comunităților moldovenești de peste hotare. Rudele acționează ca stimulatori ai migrației, ajută la plecarea din Moldova și sprijină migrantul în țara de destinație; constituie comunitățile moldovenești de peste hotare. Potrivit sondajului 2022-2023, 42,5% dintre migranții moldoveni au avut contact cu rude (părinți, copii, soț/soție, frate/soră, mătușă/unchi) care se aflau deja în această țară înainte de a ajunge în țara de destinație.

Majoritatea migranților (69,6% (sondajul din 2016-2017) și 62,7% (sondajul din 2022-2023) ajung în țara de destinație pe cont propriu. În același timp, 24,6% (sondajul din 2016-2017) și 27,1% (sondajul din 2022-2023) dintre respondenți au indicat că au venit în țara de destinație cu familia sau rudele.

Prezența rudelor în țara gazdă, pe de o parte, contribuie la o integrare mai reușită a migranților și, pe de altă parte, reține întoarcerea lor în țara de origine, Republica Moldova. În sondajul din 2016-2017, 59,3% dintre migranții moldoveni au indicat prezența rudelor în țara gazdă; în 2022-2023, acest număr a crescut la ⅔. În general, situația unui migrant de muncă care locuiește în străinătate împreună cu familia sa este tipică pentru țările Uniunii Europene. Această situație este confirmată de rezultatele sondajului OIM, conform cărora se pot identifica rate ridicate de familii reîntregite în Irlanda (74%), Portugalia (72%), Spania (69%). Excepție face Polonia, unde 67% dintre respondenți au indicat că se află singuri în străinătate. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că Polonia este una dintre ultimele țări de destinație pentru migranții de muncă moldoveni, iar procesul de reîntregire a familiilor nu este încă răspândit pe scară largă (OIM; 2020, p.11).

Tabel 7. Prezența rudelor în țara de reședință

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Da	63.4%	60.5%	42.7%	69.7%	59.3%	65.5%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Concretizând cine din rude se afla împreună cu migrantul în țara de reședință, am obținut următoarele rezultate.

Tabel 8. Care rude se află în țara de reședință?

	Italia	Portugalia	Germania	Regatul Unit	Total	Sondajul din 2022-2023
Soțul / soția	31.0%	34.7%	17.5%	54.5%	34.4%	30.8%
Copiii	31.0%	30.4%	17.5%	50.0%	32.2%	28.3%
Părinții	26.8%	21.7%	25.0%	9.1%	20.7%	8.1%
Frații / surorile	63.4%	43.5%	55.0%	40.9%	50.7%	-
Bunica / bunelul	0	0	2.5%	0	0.6%	23.1%

Sursa: Cercetarea sociologică efectuată în 2016-2017 de Laboratorul Sociologia Politicii al Universității de Stat din Moldova; și cercetarea sociologică efectuată de autor în 2022-2023 (rezultatele preliminare).

Sondajul din 2016-2017 a arătat că cea mai mare pondere a migranților care rămân în țara de destinație cu familia și copiii este în Regatul Unit, urmat de Portugalia și Italia. Sondajul din 2022-2023 a arătat o ușoară scădere, în comparație cu 2016-2017, a numărului de migranți moldoveni cu soț / soție și copii în țara de destinație. Numărul migranților cu părinți în țara de destinație a scăzut de 2,5 ori. În același timp, numărul migranților moldoveni cu bunici în țara gazdă a crescut de peste 20 de ori. Creșterea acestei categorii de rude poate fi explicată, în primul rând, prin sărăcirea semnificativă a populației moldovenești ca urmare a pandemiei COVID-19 și a acțiunilor militare rusești din Ucraina și, în al doilea rând, tradiția existentă conform căreia generația mai în vârstă ajută să-și crească nepoții în timp ce părinții câștigă bani.

Datele obținute indică faptul că migranții moldoveni își aduc în țara de destinație nu doar copii, ci și persoane din generația mai în vârstă - părinții. Acest lucru indică natura familială a migrației moldovenești și arată că comunitățile moldovenești din Uniunea Europeană sunt caracterizate de legături puternice de rudenie.

Concluzii

Analiza literaturii științifice și a rezultatelor sondajelor sociologice ne permite să tragem unele concluzii cu privire la caracteristicile geografice și structural-funcționale ale comunităților moldovenești din Uniunea Europeană. Datele obținute în cadrul sondajelor sociologice 2022-2023 sunt corelate cu studiul de cartografiere a

diasporei din 2016-2017. O analiză comparativă a indicatorilor demografici de bază ai sondajelor efectuate arată că rezultatele sunt destul de similare în ceea ce privește sexul, vârsta și statutul familial al migranților.

Evoluția migrației temporare a forței de muncă în emigrație de muncă a contribuit la formarea comunităților moldovenești în Uniunea Europeană. După cum au arătat studiile, majoritatea absolută a migranților sunt persoane cu studii, de vârstă aptă de muncă. Cu toate acestea, ei sunt adesea angajați în muncă necalificată sau care necesită calificări și educație mai mici decât cele pe care le-au primit. Femeile sunt participante active la procesele de migrație. Deși un număr semnificativ de migranți moldoveni dețin pașapoarte românești sau bulgărești, există o tendință clară de dobândire a cetățeniei țării de reședință.

Analiza principalelor tendințe ale migrației forței de muncă moldovenești în Uniunea Europeană arată că migranții moldoveni demonstrează dorința de a se integra în societatea gazdă, după cum arată procesele de reîntregire a familiilor care au început în anii 2010. Din migranți de muncă, ei devin emigranți de muncă, schimbându-și planurile și strategiile de viitor, care îi leagă de țara gazdă.

BIBLIOGRAFIE

Cirlig V., Mosneaga V. Migration Movements between Moldova and the REU: Policies and Numbers. // ICMPD. Research Papers drafted within the framework of the "Building Training and Analytical Capacities on Migration in Moldova and Georgia (GOVAC)" project. Internship to ICMPD, September 2011. - Vienna, OstWest Media, 2012, pp. 42-75.

Extended Migration Profile of the Republic of Moldova 2010–2015. - Chișinău, IOM, 2017, 156 p. ISBN 978-92-9068-754-2

Evaluarea rapidă a OIM privind impactul COVID-19 asupra bunăstării migranților moldoveni: date empirice privind strategiile și contribuțiile migranților, OIM, 2020, 30 p.

Davydova-Minguet, O., Mosneaga, V., Pozniak, O. (2014). Gendered Migration from Moldova and Ukraine to the EU: Who Cares? In: Liikanen I., Scott J.W., Sotkasiira T. (eds). Borders, Migration and Regional Stability in the EU's Eastern Neighbourhood. Joensuu: Karelian Institute of the University of Eastern Finland, pp.225-240.

Мошняга, В. Картографирование молдавской диаспоры в Германии, Великобритании, Израиле, Италии, Португалии и России. - Междунар. Орг. по Миграции, Миссия в Молдове (МОМ). – Кишинэу: Б. и., 2017, 226 с.

Mosneaga V., Moraru V., Rusnac Gh., Turcan V. Fașetele unui proces: migrația forței de muncă din Republica Moldova în Italia. - Chișinău, "Editerra Prim" SRL, 2011, 331 p.

Мошняга, В., Морару, В., Руснак, Г. Италия глазами молдавских трудовых мигрантов. In: MOLDOSCOPIE, 2009, Nr. 3 (46), pp. 90-133

Mosneaga, V., Mosneaga, Gh. Moldovan Labour Migrants into the European Union. În: MOLDOSCOPIE, 2019, nr. 1 (LXXXIV), pp. 154-186.

Моșнеага, V., Rusu, R. Formarea diasporei moldovenești peste hotare: esența și specificul. În: MOLDOSCOPIE, 2008, nr. 1 (40), pp. 91-103.

Mosneaga, V., Turco, T., Mosneaga, G. Moldovan Labor Migrants in EU Countries: Status and Prospects (Based on Sociological Research in Germany, Italy, Portugal, UK). În: Migration – The Challenge of European States. J. Mihalik, J. Bardovic (eds.) Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2019, pp. 97-116. ISBN-13: 978-3-8382-1344-6

Национальное Бюро статистики, https://statistica.gov.md/ru/migraciya-naseleniya-52_3670.html

OECD International Migration Database, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG#>

UNDESA, Stocul Internațional de Migranți 2020, disponibil la www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock

Цуркан, В., Мошняга, В., Руснак, Г. Поселенческая мобильность молдавских трудовых мигрантов в Республике Молдова и шести странах миграции. În: Moldoscopie, 2019, nr.1 (LXXXIV), pp. 104-137

Vitali G., Filippi M., Miron D. Imprenditori esteri in Italia: caso della Moldavia. // Moraru V. (coord.) Migrație, diaspora, dezvoltare: noi provocari și perspective. – Chisinau, Tipografia-Sirius, 2016, pp. 143-160

Зиммель Г. Экскурс о чужаке. <http://stomfaq.ru/30728/index.html>. (Электронный доступ 05.02.2023).